

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Шологон Лілія Іванівна

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ:
МОВА ТА ПИСЬМО. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Методичні вказівки для студентів
другого курсу Інституту історії, політології і
міжнародних відносин
спеціальності «Історія»
для підготовки до термінологічного диктанту

Івано-Франківськ, 2014

УДК 371.214.114

ББК 74.580.263.1

Методичні вказівки для підготовки до термінологічного диктанту з нормативного курсу “Спеціальні історичні дисципліни: мова та письмо” для студентів другого курсу Інституту історії, політології і міжнародних відносин спеціальності “Історія” підготувала кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Шологон Лілія Іванівна.

Рецензенти:

кандидат історичних наук, доцент

Винник Наталя Мирославівна

кафедра політології та

юридичної логіки

Львівського державного університету внутрішніх справ

кандидат історичних наук, доцент

Стефанюк Галина Василівна

кафедра історіографії і джерелознавства

Інституту історії і політології

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

Рекомендовано до друку

Вченою радою Інституту історії, політології і

міжнародних відносин

Прикарпатського національного

університету імені Василя Стефаника

(протокол №2 від 23 вересня 2014 р.)

Методичні вказівки для підготовки до термінологічного диктанту
з нормативної навчальної дисципліни
«Спеціальні історичні дисципліни: мова та письмо»

Одним з методів перевірки засвоєння студентами знань по курсу «Спеціальні історичні дисципліни: мова та письмо» є термінологічний диктант – письмове опитування термінів, знання яких є обов'язковим для належного засвоєння матеріалів курсу. З ними студенти ознайомлюються як під час лекційних занять, так і в процесі підготовки до семінарських занять.

Максимально термінологічний диктант оцінюється 20 балами. Оцінку «задовільно» (10 балів) отримує той студент, який дав правильні визначення на не менше, ніж 56 (56 – 74) % термінів. Оцінку «добре» (15 балів) отримує той студент, який дав правильні визначення на 75–84 % термінів. Оцінку «відмінно» (20 балів) отримує той студент, який дав правильні визначення на 85–100 % термінів. Студент, який під час письмового опитування дав правильні на менш, ніж 56 % термінів отримує незадовільну оцінку. Він перескладає термінологічний диктант на індивідуально-консультативних заняттях.

Для того, щоб в належний спосіб підготуватися до термінологічного диктанту можна скористатися вміщеним у методичну посібнику **Словником**, терміни в якому розміщені за алфавітом.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

1. *Автограф* – авторський рукописний текст.
  2. *Археографія* – спеціальна історична дисципліна, що займається вивченням архівних документальних інформаційних ресурсів та писемних пам'яток для залучення їх до наукового і культурного обігу, в тому числі дослідженням, описуванням та публікацією стародавніх писемних документів.
  3. *Аршин* – нова одиниця виміру довжини, яка з'явилася у кінці XV ст. Спочатку аршин дорівнював 27 англійським дюймам (приблизно 68,8 см.) і брав свій початок від так званого стамбульського «суконного» ліктя – дуже поширеної міри в міжнародній торгівлі тканинами. В руській системі мір він став дорівнювати 72 см.
  4. *Балканський орнамент* – орнамент XV – XVI ст., його ще називають жгутовий чи плетений. Заставки такого плетеного орнаменту складаються з концентричних кіл чи прямокутників. Здебільшого узір з однакових кіл, сплєтених між собою та з'єднаних вузлами і розміщених в одному чи декількох рівнях. У XVII ст. ця плетенка перетворилася на геометричний візерунок, що складався з кольорових ромбиків чи квадратиків, які нагадують народні тканини. На українських землях окремі рукописи оздоблюються в цьому стилі навіть у XVIII ст.
- березневий стиль* – початок року у східних слов'ян у березні.
5. *Берестологія* – дисципліна, що вивчає берестяні грамоти як історичні джерела.
  6. *Боністика* – спеціальна історична дисципліна, що вивчає паперові грошові знаки та інші цінні папери як джерело дослідження історії функціонування та еволюції грошової системи, політико-економічні документи і культурні пам'ятки минулого.

7. *Вексилологія* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає прапори, стяги, знамена, хоругви, бунчуки, вимпели, штандарти як історичні пам'ятки, досліджує їх символічний зміст, а також розвиває на науковому рівні основи їх теоретичного і практичного застосування у сучасних умовах.

8. *Вересневий стиль* – початок року у східних слов'ян у вересні.

9. *Візантійська ера* – була запроваджена 350 р. у Візантії з початком 1 вересня 5509 р. до н.е.

10. *Вруцелето* – назва першого дня в році, що позначалася однією із перших семи літер руського алфавіту. За допомогою вруцелета можна визначити день тижня для будь-якого числа місяця.

11. *В'язь* – особливий вид декоративного письма, яким писали заголовки, головна його особливість полягала у переплетення літер в дивовижному візерунку, прочитати який здатна лише спеціально навчена людина. Писар виводив літери заголовку таким чином, що зв'язуючи їх використовував базові деталі однієї літери для двох-трьох сусідніх. На території України використовувалася у XIII – XVI ст.

12. *Генеалогія* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає походження родів та окремих осіб, родинні зв'язки, історію сімей різних соціальних станів.

13. *Генеалогічне дос'є* – різнопланова інформація на кожного представника досліджуваного роду до якої залучаються різні документи, що комплектуються відповідно до складеного фахівцем рубрикатора.

14. *Генеалогічне дерево* – графічна форма фіксації родинних зв'язків, що вперше з'явилася в епоху Відродження, де була інформація про засновника роду та його нащадків.

15. *Генеалогічна таблиця* – містить графічний спосіб фіксації генеалогічного матеріалу, які в залежності від виду родоводу та мети генеалогічного дослідження мають різну форму (вертикальні, горизонтальні, колоподібні). Родоводи бувають висхідні (таблиця предків) та низхідні (таблиця нащадків).

16. *Генеалогічна картка* – резюмує дані досьє, концентрує всю зібрану генеалогічну інформацію у більш стислій формі.

17. *Геральдика* – спеціальна історична дисципліна, яка досліджує походження, розвиток, закони складання і художнього оформлення, використання гербів та еволюцію герботворчості.

18. *Гербовник* – довідники по гербах у середньовічній та новій Європі.

19. *Герольд* – арбітр на рицарських турнірах, найкращий знавець гербів у середньовічній Європі.

20. *Глаголиця* – одна з найдавніших слов'янських абеток поряд з кирилицею. На думку більшості вчених глаголицю створив св. Костянтин (Кирило) в 862–863 рр. для запису священних біблійних текстів слов'янською мовою.

21. *Графологія* – галузь знань, тісно пов'язана із психологією, що стверджує про чіткий зв'язок між почерком та особистістю людини. Різні характеристики почерку вона використовує для того, щоб дізнатися про певні індивідуальні якості людини.

22. *Диктофон* – технічний пристрій для запису мови, створений у 20-х рр. ХХ ст.

23. *Династія* – ряд монархів того самого роду, які заступають один одного на троні шляхом спадкування. В переносному значенні династією називають родину, яка передає своє ремесло чи капітал з покоління в покоління.

24. *Дипломатика* – спеціальна історична дисципліна, що досліджує історичні правові документи з метою з'ясування часу і місця їх походження, автентичності, ступеня вірогідності, форми, змісту, функціонування тощо.

25. *Доба* – період обертання Землі навколо своєї осі.

26. *Епіграфіка* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає написи (техніку та знаряддя письма, зміст тексту) на твердих матеріалах (камені, дереві, кістці, кераміці, метали), систематизує їх за видами історичного матеріалу (написи на культових спорудах, побутових предметах, монетах, печатках, пам'ятках давньої української архітектури тощо), за графічною та мовною ознаками, часовим та територіальним принципом, рівнем соціально-культурного розвитку суспільства.

27. *Ера* – вихідний момент літочислення.

28. *Заставка* – графічні декоративні чи сюжетно-декоративні зображення прямокутної форми на початку розділів або підрозділів перед текстом, здебільшого, у верхній частині сторінки (у деяких випадках займають і половину сторінки); під заголовками часто вміщували назву даного фрагменту рукопису.

29. *Ідеографічне письмо* – письмо знаки якого позначають зміст, суть слова.

30. *Іди* – 15-е число у довгих і 13-е число у коротких місяцях давньоримського календаря.

31. *Іконографія* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає джерела, в яких інформація про людину, історичну подію, побут та певну територію зафіксована у вигляді зображень.

32. *Індикти* – порядковий номер року у 15-річному циклі.

33. *Ініціали* – більші ніж загальнотекстові літери, розмальовані та орнаментовані різними декоративними елементами, що починають текст книги або розділу, рідше абзацу.

34. *Історична географія* – спеціальна історична дисципліна, що конкретизує історичні події у просторі, систематизує факти, які стосуються історичних процесів на окремих територіях, вивчає зв'язки та взаємодії природних і соціально-економічних явищ, а відтак сприяє осмисленню ролі географічного фактора в історії.

35. *Історична метрологія* – спеціальна історична дисципліна, що займається вивченням виникнення одиниць виміру, формування їх у процесі історичного розвитку, функціонування системи мір та засобів вимірювань у різні історичні періоди, з'ясовує величини давніх мір та відповідність їх мірам сучасної метричної системи.

36. *Календи* – початок кожного місяця і року у давньоримському календарі, який публічно проголошували за дорученням жерців.

37. *Картографія історична* – спеціальна історична дисципліна, що займається вивченням, створенням і використанням історичних карт і атласів, а також дослідженням стародавніх картографічних зображень.

38. *Квітковий орнамент* – орнамент XVI – XVIII ст. носить сліди барокового стилю. Для нього характерне дивовижне поєднання реалістичного та фантастичного зображень рослин, тварин, людей.

39. *Кілограм* – одиниця маси в Міжнародній метричній системі одиниць.

40. *Кінцівка* – орнаментальні прикраси в кінці розділу чи книги (розмір їх набагато скромніший ніж у заставок).

41. *Кирилиця* – одна з найдавніших систем слов'янської писемності,

названа на честь просвітителя Кирилла. На думку більшості вчених кирилицю склав наприкінці IX – початку X ст. учень Кирила Климент Охридський, який 893 р. став архієпископом і розгорнув освітню діяльність у Південно-Західній Македонії.

42. *Клаузури* – шкіряні або металеві застібки, що прикріплювали до обкладинки. Це робилося для того, щоб пергаментна книга під дією атмосферних явищ не деформувалася.

43. *Книга* – слов'янський термін тотожний латинському терміну «кодекс». Початково термін «книга» означав списаний аркуш. У сучасному значенні ця назва починає вживатися з XVI ст. Давня рукописна книга була як у вигляді згортка так і кодексу.

44. *Кодикологія* (від латинського *codex* – рукописна книга) – спеціальна історична дисципліна предметом вивчення якої є написана на пергаменті чи папері рукописна книги як факт матеріальної і духовної культури середньовічного суспільства в усій сукупності зовнішньої форми і змісту, під якою мається на увазі походження, функції та доля книги.

45. *Кодекс* – рукописна книга.

46. *Константинопольська ера* – ера розроблена у 550 р., де початок літочислення починається 1 березня 5508 р. до н.е. Саме її під назвою давньоруська ера використовували на Русі до 1492 р.

47. *Лікоть* – одиниця виміру довжини, що дорівнювала відстані від ліктового суглобу до кінця витягнутого середнього пальця руки і становила приблизно 54 см. У другій половині XVII – XVIII ст. лікоть як міра довжини також використовувався, однак перебування українських земель у складі литовської і польської держав позначилося на його величині. Довжина *українського ліктя*, порівняно з

давньоруським дещо збільшилася і становила 58,5 см. Поряд з українським ліктем у Правобережній Україні уряд Речі Посполитої запроваджував і польський лікоть, визнаний державною мірою (дорівнював 59 см).

48. *Літр* – метрична одиниця виміру об'єму.

49. *Метр* – основна одиниця довжини в Міжнародній метричній системі мір, що була покладена в основу її створення.

50. *Метрологія* – спеціальна історична дисципліна, що займається вивченням виникнення одиниць виміру, формування їх у процесі історичного розвитку, функціонування системи мір та засобів вимірювань у різні історичні періоди, з'ясовує давні величини давніх мір та відповідність їх мірам сучасної метричної системи.

51. *Мініатюра* – ілюстрації тексту в рукописних книгах, за розмірами мініатюри на сторінку чи менші. Розташовували їх на окремому аркуші чи сторінці, рідше в тексті. Траплялися мініатюри на полях.

52. *Місяць* – період обертання Місяця навколо Землі.

53. *Неографія* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає зовнішні ознаки давніх писемних джерел починаючи з XIX ст. і до сьогодні, а саме матеріали і знаряддя для письма, графіку літер, формат рукописів тощо.

54. *Новий стиль* – григоріанський календар.

55. *Нововізантійський орнамент* – орнамент XV – XVI ст. для якого характерний стилізований рослинний орнамент на золотому тлі, оточений геометричною рамкою. Його застосовували лише при оздобленні найцінніших рукописів.

56. *Нони* – сьомий день у чотирьох довгих місяцях або ж у п'ятий в інших восьми давньоримського календаря.

57. *Нумізматика* – спеціальна історична дисципліна, що досліджує монети і монетні скарби як джерела історичних, економічних і культурних знань, а також історію грошового обігу та монетного виробництва.

58. *Ономастика* – спеціальна історична дисципліна, що вивчає імена божеств, людей, народів, небесних тіл, свят, політичних і громадських організацій, тварин, рослин та інших об'єктів наукового пізнання.

59. *Палеографія* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає зовнішні ознаки писемних джерел в їх історичному розвитку, до яких відносяться: знаки письма, особливості їх графіки, почерк, матеріал, на якому пишуть; знаряддя для письма, прикраси рукописів, фарби, чорнило, водяні знаки, печатки, формат та перепліт писемних джерел.

60. *Палеографічний метод* – метод в палеографії в основі якого лежить спостереження над сукупністю цілого ряду палеографічних ознак (графікою букв, матеріалом для письма, прикрасами, знаряддями письма та ін.) і виявлення їх відповідності один одному для певного періоду часу.

61. *Папір* – матеріал для письма вперше виготовлений з рослинних волокон у Китаї в II ст. У Європі почав поширюватися з VIII ст., а перша папірня тут почала працювати у XII ст. В Україні його розпочали виготовляти з XVI ст. (1522 р.).

62. *Папірус* – матеріал для письма вперше виготовлений в Єгипті за декілька століть до нашої ери із стовбура папірусу. Масово використовувався до VIII ст.

63. *Пергамент* – матеріал для письма з спеціально обробленої для письма шкіри тварин, що вперше з'явився в II ст. до н. е. Масово використовувався до XIV ст.

64. *Піктографічне письмо* – письмо знаки якого мають вигляд схематичних малюнків, що точно зображають предмет і явища дійсності.

65. *Почерк* – індивідуальна манера письма за допомогою якої виконуються умовні графічні знаки.

66. *Пуклі* – чотири півсфери, що кріпилися до нижньої частини палітурки. Книга, яку клали на нижню поверхню, лежала саме на цих пуклях як на ніжках, що давало змогу прикрашати рельєфними зображеннями й нижню дошку оправи без страху її затерти чи зіпсувати.

67. *П'ядь* – найменша одиниця виміру довжини у Києво-руській державі, що становила відстань між витягнутими великим і вказівними пальцями руки. Мала п'ядь дорівнювала 19 см, а велика 22 – 23 см. На Русі використовували ще одну п'ядь, вона називалася «п'ядь з поворотом». Вона дорівнювала малій п'яді плюс два або три суглоби вказівного або середнього пальця, тобто 27 або 31 см.

68. *Рід* – ряд поколінь, що походять від одного предка.

69. *Рік* – період обертання Землі навколо Місяця.

70. *Родовід* – поколінний перелік представників якогось одного роду чи споріднених родів.

71. *«Рука Дамаскіна»* – метод календарних обчислень, що отримав назву за іменем грецького богослова Івана Дамаскіна (680–760 рр.). Для проведення обчислень на суглобах пальців лівої руки з внутрішнього і зовнішнього боку розміщують числа від 1 до 28 (коло Сонця) та відповідні їм вруцелетні букви.

72. *Коло Сонця* – місце року у 28-річному циклі.

73. *Сажень* – міра довжини у Києво-руській державі, що дорівнювала

відстані між великими пальцями витягнутих в сторони рук людини (проста або пряма сажень) і становила 152 см. Окрім неї використовували мірну або махову (176 см), косу (216 см), велику (249 см) сажень. У другій половині XVII – XVIII ст. у порівняно з давньоруською традицією розмір цієї міри дещо змінився: в Лівобережній Україні сажень дорівнював 175,5 см, а в Правобережній – 182,88 см. У XVIII ст. царський уряд активно запроваджував на Лівобережжі російський стандарт саженя, який дорівнював трьом аршинам (216 см).

74. *Скрипторій* – спеціальні майстерні, де переписували і тиражували книги, які працювали головним чином при монастирях у VI – XIII ст.

75. *Спеціальні історичні дисципліни* – дисципліни, що мають свої рамки дослідження і розробляють специфічні методи та технічні прийоми з метою вирішення завдань переважно зовнішньої критики певного виду джерел.

76. *Старовізантійський орнамент* – ранній стиль в оформленні кириличних рукописів X – XII ст., що склався під безпосереднім впливом візантійської книжкової орнаментациї, однак, з пристосуванням до місцевих художніх смаків. Він характеризувався графічністю у зображенні рослин з переплетеними геометричними фігурами (колами, квадратами, ромбами, скобками та іншими).

77. *Старий стиль* – юліанський календар.

78. *Стародрукований орнамент* – чорно-білий орнамент XVII – XVIII ст., що наносився на аркуші за допомогою дерев'яної дошки з вирізьбленим візерунком.

79. *Стенографія* – система спеціальних значків, пристосована для швидкого запису усної мови.

80. *Сфрагістика* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає

печатки, пломби тощо, історію їх виникнення, побутування, застосування, матеріал з якого вони виготовлені, зроблені з них відтиски задля уточнення часу і місця створення та авторства даного історичного джерела, визначення його автентичності.

81. *Тайнопис* – засекречене письмо. Одним з перших з них була глаголиця, якою, на думку ряду вчених, могли зашифрувати кириличні тексти.

82. *Тератологічний орнамент* (від грецького «тератом» – чудовище, страхіття) – стиль, що використовувався при оформленні давньоруської книги у XIII – XVI ст. Для цього стилю характерні зображення фантастичних звірів та птахів, а також людей, перевитих складним переплетенням ременів та гілок.

83. *Топоніміка* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає власні імена (топоніми) географічних об'єктів, їх походження, функціонування, тлумачення, мовну трансформацію та видозміни в різні історичні періоди.

84. *Ультраберезневий стиль* – початок року у східних слов'ян у вересні, який не відстає від січневого на два місяці, а випереджає його на десять місяців.

85. *Факсиміле* – друк твору, що графічно точно відтворює раніше опубліковане видання або рукопис, підпис, малюнок, включаючи усі особливості паперу й обкладинки.

86. *Фалеристика* – спеціальна історична дисципліна, що комплексно досліджує історію заснування та функціонування орденів, нагородних медалей, нагрудних знаків відзнаки тощо, вивчає процеси виникнення й розвитку нагородної системи, а також нагородну документацію та статистику в контексті розвитку суспільства.

87. *Філателія* – спеціальна історична дисципліна, що вивчає марки як історичні джерела.

88. *Філігранологія* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає водяні знаки на папері ручного виробництва та історію паперового виробництва.

89. *Філокартія* – спеціальна історична дисципліна, що вивчає поштові листівки як історичні джерела.

90. *Фоліант* – найрозкішніші рукописи, що виготовляли на аркушах найбільшого формату.

91. *Фонетичне письмо* – письмо знаки якого означають звукові елементи слова, тобто склади або звуки.

92. *Хронологія історична* – це спеціальна історична дисципліна, що вивчає час, календарі, типи календарних систем та різні системи літочислення в їх розвитку і взаємозв'язку, визначає уточнює і перевіряє дати джерел, приводить їх у відповідність до сучасної системи ліку часу.

93. *Час* – спосіб обліку подій.

94. *Чернетка* – попередня версія документа (написана від руки, машинописом або за допомогою комп'ютера), що відображає роботу автора або редактора над текстом.

95. *Черти і різни* – риси і зарубки, які на думку болгарського письменника Чорноризця Храбра, були елементами писемності східних слов'ян до запровадження письма Кирилом і Мефодієм.

96. *Шляхта* – провідний суспільний привілейований соціальний стан на території сучасних Польщі, Литви та України у XIV – XVIII ст. Шляхта була зобов'язана відбувати військову службу, за що уряд надавав їй різні привілеї.

Шологон Лілія Іванівна

*Спеціальні історичні дисципліни: мова та письмо.
Термінологічний словник*

**Методичні вказівки для підготовки до термінологічного
диктанту для студентів
другого курсу Інституту історії, політології і
міжнародних відносин спеціальності «Історія»**

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

**УДК 371.214.114
ББК 74.580.263.1**